

ÖMER TURAN - GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN
Devlet Aklı ve 1915

ÖMER TURAN İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi. Bilkent Üniversitesi, İktisat Bölümü'nden mezun oldu. İlk yüksek lisansını ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden, ikinci yüksek lisansını Budapeşte'deki Central European University (CEU) Sosyoloji ve Sosyal Antropoloji Bölümü'nden aldı. Doktorasını "Facing Eurocentrism, Facing Modernity: Questions of Modernization and Global Hierarchies in Turkish Intellectual History" (Avrupamerkezcilikle Yüzleşmek, Moderniteyle Yüzleşmek: Türkiye Düşünce Tarihinde Modernleşme ve Küresel Hiyerarşiler Sorunları) başlıklı teziyle CEU Sosyoloji ve Sosyal Antropoloji Bölümü'nde tamamladı. Siyaset sosyolojisi, sosyal kuram, tarihsel sosyoloji, Türkiye siyaseti ve toplumsal hareketler konularındaki çalışmaları *Toplum ve Bilim*, *Philosophy and Social Criticism*, *Focaal*, *Uluslararası İlişkiler*, *Doğu-Batı*, *Birikim* gibi dergilerde yayımlandı.

GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. Doktorasını "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası" başlıklı teziyle İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden aldı. Doktora tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan aynı adla kitaplaştı (2011). *Türkiye'de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda* başlıklı kitabı yine İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından okurlara sunuldu (2014). İnci Ö. Kerestecioğlu ile birlikte hazırladıkları *Türk Sağı: Mitler, Fetişler ve Düşman İmgeleri* başlıklı derleme kitap İletişim Yayınları tarafından yayımlandı (3. baskı, 2016). Türkiye'de resmi ideoloji, milliyetçi akımlar, milliyetçilik-toplumsal cinsiyet ilişkisi ve militarizm konularındaki çalışmaları *Toplum ve Bilim*, *Doğu-Batı*, *Dipnot*, *Düşünen Siyaset*, *Eğitim-Bilim-Toplum* dergilerinde yayımlandı.

İletişim Yayınları 2584 • Araştırma-İnceleme Dizisi 426

ISBN-13: 978-975-05-2349-6

© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora - Kerem Ünüvar

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI "Talat Paşa'nın naaşının Almanya'dan getirilerek

Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne defnedilmesi", 25 Şubat 1943,

Cumhuriyet'in 75 Yılı, cilt 1, YKY, 1998, s. 257

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3

Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ÖMER TURAN - GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN

Devlet Aklı ve 1915

Türkiye’de “Ermeni Meselesi”
Anlatısının İnşası

Çimen Turan'a ve Oya Öztan'a...

İÇİNDEKİLER

<i>Teşekkür</i>	11
GİRİŞ	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
DEVLET AKLI, KURUCU SÖZLEŞME VE “ERMENİ MESELESİ” ANLATISI	25
Devlet akli	26
Entegrasyon projesi, kurucu sözleşme ve kolektif mazlumluk anlatısı	29
Devlet kapasitesi	40
“Ermeni meselesi” anlatısının sürekliliği ve inkârcılık	42
İKİNCİ BÖLÜM	
İNKÂRCILIĞIN ÖNCESİ: MÜTAREKE DÖNEMİ	53
Mütareke dönemi basınında tehcir ve taktik	60
Tehcire dair iki detaylı anlatı	69
Tehcir edilenlerin dönüşü ve Emvâl-i Metrûkelerin iadesi	81
Yetimlerin iadesi	89
Mütareke dönemi parlamentosunda tehcir tartışmaları	94
Divân-ı Harb-i Örfî yargılamaları	96
Divân-ı Harb-i Örfî yargılamalarına yönelik eleştiriler	103
Mütareke dönemi: Bilanço	107
ÇERÇEVE: <i>Mütareke dönemi: Stratejik ıkrar, hesaplaşma, yüzleşme</i>	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ REJİM KURULURKEN “ERMENİ MESELESİ”:

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ	117
Ankara Hükümeti’nin İttihatçılıktan ayrışma çabası ve fazahat söylemi	122
İttihatçı siyasetin dönüşü: 1921 ve sonrası	126
“Ermeni meselesi” anlatısı ve vatandaşlık mevzuatı	130
Emvâl-i Metrûke ve devlet kapasitesi.....	132
Eski aktörler ve yeni denge.....	146
Erken dönem tarihyazıcılığı: Hatırlatmak ve unutturmak	149
Ders kitaplarında “Ermeni meselesi” anlatısı ve bir diplomatik “kriz”	152
Genelkurmay’ın tarihyazımı: Nogales’e cevap	156
Ermenilere yönelik takip ve kontrol.....	161
Genel değerlendirme	168

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SESSİZLİK, İNKÂR, SOĞUK SAVAŞ: 1945-1980	171
Sovyet Ermenistanı’na göçler ve devlet aklı.....	179
1950’lerde inkârcılık	186
<i>Esat Uras ve resmi anlatının başyapıtı</i>	187
<i>1950’lerde resmi anlatının sınırları</i>	194
1965: Soykırım anmaları ve Türkiye’deki yankıları.....	200
Sol entelektüeller ve 1915.....	206
1965 sonrasında Ermeni diasporası ve yükselen talepler	209
Genelkurmay’ın tarihyazımı: Ahmet Hulki Saral.....	212
1960’tan 1970’lere kolektif mazlumluk ve “Ermeni mezalimi” anlatısı.....	214
ASALA saldırılarının başlaması.....	218
Genel değerlendirme	222

BEŞİNCİ BÖLÜM

İNKÂRCILIĞI SİSTEMATİZE ETMEK: 1980-2000	225
12 Eylül ve 1915’e ilişkin devlet aklı.....	226
Devlet söyleminde yeniden “iyi Ermeniler” ve “kötü Ermeniler”	232
“Düşman koalisyonu”	237
Resmi anlatıyı sistematikleştirmek	241
Dışişleri Bakanlığı ve devlet aklının tarihyazıcılığı.....	243
Kâmuran Gürün’ün <i>Ermeni Dosyası</i>	252
“Ermeni meselesi” ile diplomatik mücadele.....	255
Resmi anlatıyı tahkim etmek ve yaygınlaştırmak	268
<i>MEB ve üniversite öncesi eğitimde 1915</i>	268
<i>YÖK ve üniversiteler: Resmi anlatının “bilimsel” kalesi</i>	269

Kolektif mazlumluk ve resmi anlatının temsili.....	278
İnkârcılığa yargısal zırh.....	284
Genel değerlendirme.....	285

ALTINCI BÖLÜM

ÇOĞALAN AKTÖRLER, ÇEŞITLENEN STRATEJİLER: 2000 SONRASI	289
İnkârcılığın sürekliliği: Siyasi zemin.....	291
<i>2000'lerin başında koalisyon hükümetinin hamleleri</i>	291
<i>Meclis'te değişen bir şey yok</i>	292
İnkârcılığı yaygınlaştırmak: Güvenikleştirme, eğitim, hafıza mekânları.....	295
<i>Asılsız Soykırım İddiaları ile Mücadele Koordinasyon Kurulu</i>	298
<i>Eğitimde resmi anlatı</i>	299
<i>"Arşivleri açalım"</i>	310
<i>Kolektif mazlumluk mitinin sürekliliği ve yeni hafıza mekânları</i>	312
Değişimin izini sürmek.....	314
<i>İç dinamikler</i>	317
<i>AKP ve dış dinamikler üzerinden meşruiyet arayışları</i>	324
1915 tartışmalarının en uzun yılı: 2005.....	326
<i>Meclis'te resmi ve alternatif perspektifler</i>	328
<i>Hürriyet'te resmi ve alternatif perspektifler</i>	331
<i>Mavi Kitap ve Meclis'te "milli mutabakat"</i>	335
<i>2005 konferansı</i>	338
<i>Devam eden polemikler</i>	344
Askeri Müze'de Ermeni Sorunu Salonu.....	347
2005 sonrasında diplomatik hamleler: Değişenler ve değişmeyenler.....	350
Suikast ve devlet aklı: Hrant Dink cinayeti.....	356
<i>Sabiha Gökçen manşeti ve Genelkurmay</i>	357
<i>Dink aleyhine davalar süreci</i>	364
<i>19 Ocak 2007</i>	370
<i>AIHM karşısında devlet aklı ve yargılamada yeni aşama</i>	374
Hukuk bağlamında soykırım tartışmalarını sınırlama çabaları.....	378
Yüzüncü yıl bağlamı: 2014-2015.....	384
Genel Değerlendirme.....	390
SONUÇ	395
KAYNAKÇA.....	415
DİZİN.....	435

Teşekkür

Bu kitabın son hâlini almasında bizlere destek olan birçok dostumuz oldu. Ümit Kurt, Emvâl-i Metrûke tartışmaları başta olmak üzere bir dizi önemli başlıkta titiz bir okuma yaparak bize fikir verdi ve her aşamada kitaba dair duyduğumuz heyecanı bizle paylaştı. Fuat Dündar yazdıklarıyla ve sohbetlerimizle bilhassa Mütareke dönemi yargılamalarına odaklanmamızda teşvik edici bir rol üstlendi. Nevzat Onaran hem Emvâl-i Metrûke bahsinde hem de devlet aklının Ermenileri izleme faaliyetleri üzerine ufuk açıcı katkılarda bulundu. Ayhan Aktar dikkatimizi erken Cumhuriyet döneminde Genelkurmay'ın 1915 bağlamında tarihyazıcılığı girişiminin ilk örneğine çekti. Serdar Korucu, 1940'lar ve 1950'ler bağlamına ilişkin önerilerini paylaştı. Emre Can Dağlıoğlu, *Agos* röportajında ve sonrasında kitapta sunduğumuz çerçevenin olgunlaşmasını sağlayacak sorular sordu ve cevaplarımızı bizle istişare etti. Nurseli Yeşim Sünbuloğlu ve Kudret Çobanlı metnin özenli bir okumasını yaptılar ve argümanlarımızın geliştirilmesine katkıda bulundular.

İstanbul Üniversitesi'nde Fatmagül Berktaş, Bilgi Üniversitesi'nde Murat Borovalı, Can Cemgil ve Cemil Boyraz ana akım sosyal bilimlerin çekince- li yaklaştığı bu konuda çalışmaya başladığımızdan beri kararlılığımızı desteklediler.

Oktay Özel, Nesrin Uçarlar, Talin Suciyan, Talat Ulusoy, Gencer Özcan, Lerna Ekmekçioğlu, Yaşar Tolga Cora, Nisa Göksel, Sevecen Tunç, Başak Alpan, Asena Günel, Murat Çelikkhan, Şebnem Yalınay Çinici, Mehmet Ali Tuğtan, Yavuz Tüyoğlu, Burak Özçetin, Lilit Gasparyan ve Elif Sarı önerileriyle, yorumlarıyla ya da çeşitli kaynaklara ulaşmamıza yardımları ile kitabın

hazırlanmasına katkı sundular. Burada adını andığımız tüm dostlarımıza gönülden teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Uzun soluklu bu çalışmayı sabırla ve dostlukla bekleyen ve her aşamada önerilerini ileten editörlerimiz Tanıl Bora'ya ve Kerem Ünüvar'a da özel bir teşekkür borçluyuz. Ve elbette, hatalar ve eksikliklere dair sorumluluk bize aittir.

GİRİŞ

Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal sistem, 1912-1922 döneminde bir dizi mücadele ve denge koşulları eşliğinde tahayyül edilmiş olan siyasi sınırların gayrimüslim topluluklardan aşamalı bir biçimde arındırılması ve bunun çok yönlü sonuçları üzerine inşa edilmiştir. Türkiye'de ulus-devletleşme sürecine bakışta hâkim olan yaklaşım, kıyım, kıyım, zorunlu göç ettirme gibi pratikler ile şekillendiğinin inkârına dayanır. Geniş anlamıyla inkârcılık, öncelikli olarak 20. yüzyılın başında hayata geçirilen homojenleştirme projeleriyle mevcut siyasal ve toplumsal sistem arasındaki kurucu bağın gizlenmesini veya göz ardı edilmesini şart koşmaktadır. Inkârcılık bu bağın vurgulanmasının yasaklanması, sözü edilen sürecin tek yönlü bir biçimde aktarılması ya da gerekçelendirilmesi anlamına da gelmektedir.

Ulus-devletleşme sürecinde kurucu unsurların işlediği ya da dâhil olduğu kolektif suçları çeşitli mekanizmaları devreye sokarak reddetmek, esas olarak resmi bir politikadır. Bu politika devlet aygıtı tarafından üretilir, dolaşıma sokulur ve dönemsel olarak tahkim edilerek yeniden üretilir. Öncelikle resmi düzeyde kurumlar ve aktörler vasıtasıyla yaygınlaştırılmaya çalışılan bir düşünme biçimi olan inkârcılık, resmi anlatının ve müesses siyasetin yapıtaşı olarak toplumsal düzlemde de inşa edilir. Bu süreçte inkâr kolektif hafızanın ve duygulanımının yeniden üretilmesinin bir parçası haline gelir. Kolektif kimliği kuran yapının önkabuller ile inkârcılığın grameri arasında simbiyotik bir ilişki tesis edilmiştir. En doğrudan biçimde resmi tarih tezlerinde ve devletin benimsediği anlatılarda gözlenen bu ilişki, akademi başta olmak üzere bilginin farklı aşamalarda üretilme ve yorumlanma biçimine de doğ-

rudan etki eder. İnkârcılıkta sağlanan ortaklaşma çerçevesinde, Türkiye'nin siyasal ve sosyal tarihini ele alan akademik literatür, oldukça uzun bir süre, ulus-devletin kitlesel düzeyde bir etnik temizliğin üzerine inşa edildiğini görmezden gelme eğiliminde olmuştur.¹ Devlet aygıtı tarafından belirlenmiş atmosferde ve hatta bir ölçüde o atmosferin çeperinde şekillenen akademik çalışmalar 1915'e dair resmi anlatıdan paylarına düşeni alır ve çoğu zaman resmi tezlerin yeniden üretilmesine farklı biçimlerde katkıda bulunur.

Geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl etnik temizlik ve homojenleştirme projeleri yalnızca demografik değişime neden olmamış aynı zamanda sonraki imha ya da asimilasyon politikalarına da zemin hazırlamıştır. Osmanlı coğrafyasında ise sözü edilen politikaların en geniş kapsamlı adımı tehcir sürecidir. Ermenilerin tehciri ve katledilmeleri, 1912-1922 dönemindeki ulus-devleti inşa sürecinin dönüm noktalarından biridir. Birinci Dünya Savaşı'nın ikliminde uygulamaya konan proje, yalnızca merkezi siyasi otoritenin çabası ile değil; yerel toplumsal aktörlerin farklı düzeylerdeki katılımı ile gerçekleşmiştir. 1915'in faillerinin ve suç ortaklarının çeşitliliği inkârın hem siyasal hem de toplumsal temelini güçlendirmiştir. Christian Gerlach'ın ifadesiyle, 1915'ten itibaren devlet, yerel seçkinler ve sıradan halk arasında kaynaklara el koyma mücadelesi verilmiş, "herkes olmasa da Müslüman nüfusun büyük kısmı paylarına düşeni almaya çalışmıştır".² Kuruluş aşamasında gerekli yeni rejimin, gerekse Müslüman halkın Ermenilerin tehcir ve Emvâl-i Metrükelerin tasfiye edilmesi sürecinden sağladıkları fayda, yeni kurulan siyasal ve sosyal yapının unsurlarının inkârcılık temelinde ortaklaşmalarını sağlamış, böylelikle inkârı esas alan anlatı ve tarih okuması yaygınlık kazanmıştır.

Türkiye'deki resmî anlatının birincil önceliği 1915'te yaşananların bir kıyım/kıyım/soykırım olmadığını aksine "doğal bir savaş tedbiri" olduğunu iddia etmektir. 1915'i savaş bağlamında normalleştirmek suretiyle yaşananları hafifsemek ya da gerekçelendirmek resmi tezin bir parçasıdır. Bu anlatıya çoğu zaman tehcir sırasında hayatını kaybeden Ermenilerin sayılarına ilişkin

- 1 Erik Jan Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*, I.B. Tauris, Londra, 2010, s. 49. Zürcher ayrıca Nisan 2015'te, kendi çalışmalarının da özeleştirisini içeren bir değerlendirme yayınladı: "Ermeni Soykırımı'nın Yüzüncü Yılı Vesilesiyle", <http://zanenstitu.org/ermeniler-soykiriminin-yuzuncu-yili-vesilesiyle-erik-jan-zurcher/>, erişim tarihi: 17.07.2015.
- 2 Christian Gerlach, "İştirak ve Vurgun: Ermenilerin İmhası, 1915-1923", *Kıyam ve Kıtıl: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devletin İnşası ve Kolektif Şiddet* içinde, der. Ümit Kurt ve Güney Çeğin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, s. 151-194. Michael Mann'a göre, failleri harekete geçiren motivasyon kaynaklarının çeşitliliği ve fail profiline çok boyutlu olması soykırım, etnik temizlik ve benzeri kolektif şiddet örneklerinin ortak özellikleri arasındadır; bkz. Michael Mann, *Demokrasinin Karanlık Yüzü: Etnik Temizliği Açıklamak*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2012, s. 32-36. Son dönem Osmanlı bağlamını düşünürken bu genel özelliği hatırdan tutmak gerekmektedir.

özensiz ve tutarsız açıklamalar eşlik eder.³ Son dönemde kimi resmî tarihçilik örnekleri, 1915 bağlamında dönemin Osmanlı siyaset ve bürokrasi çevrelerince kullanılan tehcir kelimesinin dahi uygunsuzluğunu iddia etmekte, 1915'in "sürgün", "sevk", "göç" ve "zorunlu göç" gibi kelimelerle adlandırılması gerektiğini savunmaktadır.⁴

Farklı katmanlarda yeniden üretilen resmi anlatı, 1915'te olup biteni münhasıran Osmanlı İmparatorluğu bağlamına ait göstererek İmparatorluk ile Cumhuriyet arasında kesin bir kopuş olduğunu varsayar. Dolayısıyla 1915 ile "yeni bir başlangıç" olan Cumhuriyet dönemi arasında siyasi ve hukuki bağ kurulamayacağını savunur. Özellikle ulusalcı perspektiften yapılan yorumlar, muasır medeniyet ile eş görülen Cumhuriyet projesinin Ermeni iddiaları ile "lekelenmesini" önlemeye çalışır. Resmi anlatının bir diğer iddiası ise 1915'in 1980'lerin ilk yıllarında yoğunlaşan ASALA saldırılarından önce sivil ve askeri bürokrasinin gündemine gelmediği; bu konuda devletin yeni düzenlemelere ihtiyaç duymadığıdır. Bu bağlamda Emvâl-i Metrûke konusu başta olmak üzere erken Cumhuriyet döneminde 1915'in izleri çerçevesinde düşünülebilecek olan düzenlemeler göz ardı edilir. Böylece resmi söylem, uzun süre başarıyla sürdürülen suskunluk politikasını tarihsel gerçeğin yok sayılması için zemin olarak kullanmaya devam eder.

1915'e ilişkin son yıllarda gelişen eleştirel çalışmalardan ve özellikle Emvâl-i Metrûke bahsini konu edinen metinlerden⁵ öğrendiğimiz, resmi an-

- 3 1993-2008 dönemi boyunca Türk Tarih Kurumu'nun (TTK) başkanlığını yürüten Yusuf Halaçoğlu kimi konferans ve söyleşilerinde ölenlerin sayısının 60.000 civarında olduğunu (örneğin, *Zaman*, 6 Haziran 2005), kimi zamansa 8.500 civarında olduğunu iddia etmekte (örneğin *Hürriyet*, 13 Ocak 2007). Halaçoğlu'nun bu özensiz açıklamalarındaki sayıları, örneğin Stefanos Yerasimos'un 600.000 ile 800.000 arası ölüm olduğuna ilişkin çıkarımlarıyla karşılaştırmak özensizliğin boyutu hakkında bir fikir verir; bkz. Stefanos Yerasimos, "Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu", *Toplumsal Tarih*, sayı 105, 2002, s. 10-18. Taner Akçam'ın verdiği bilgilere göre, 14 Mart 1919'da İstanbul Hükümeti yapıtı soruşturma sonucunda ölen Ermenilerin sayısının 800.000 dolayında olduğunu açıklar. Dönemin Dâhiliye nazırı Cemal Bey, açıklanan sayının öldürülen değil, sürülen Ermenilerin sayısı olduğunu belirtir; Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s. 284. Cemal Bey'in demeci hakkında daha detaylı bir tartışma için bkz. "İnkârcılığın Öncesi: Mütareke Dönemi" başlıklı İkinci Bölüm. Yakın dönemde yayımlanan Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi'nde tehcir edilen Ermenilerin sayısı 924.158 olarak verilmektedir; bkz. *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi: Sadrazam Talât Paşa'nın özel arşivinde bulunan Ermeni tehciri konusundaki belgeler ve hususî yazışmalar*, haz. Murat Bardakçı, Everest Yayınları, İstanbul, 2008, s. 77. Literatürde ölenlerin sayısı hakkındaki farklı yaklaşımlar için bkz. Günay Gökse Özdoğan vd., *Türkiye'de Ermeniler: Cemaat-Birey-Yurttaş*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 151.
- 4 *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, haz. Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, (ODTÜ öğretim üyesi) Ömer Turan, Ramazan Çalık ve Yusuf Halaçoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005; *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007; Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012.
- 5 Mehmet Polatel, "İttihat Terakki'den Kemalist Döneme Ermeni Malları", *Toplum ve Kuram*, sayı 3, 2010, 113-152; Uğur Ümit Üngör ve Mehmet Polatel, *Confiscation and Destruction: The Young*

latının temel iddialarının gerçeği yansıtmaktan büyük ölçüde uzak olduğudur. Resmi söylemin iddia ettiğinin aksine Türkiye’de devlet aklının 1915’e dair yaptığı hamleleri, tehcir dönemiyle, yani 1915-1917 aralığıyla sınırlamak mümkün değildir. “Ermeni meselesi” anlatısını siyaset sosyolojisi perspektifinden inceleyen bu kitabın temel argümanlarından biri erken Cumhuriyet dönemi devlet aklı için 1915’e ilişkin taleplere karşı durmanın ve ilgili düzenlemeler yapmanın, önemli bir gündem maddesi oluşturduğudur. Bu gündem nedeniyle hem uluslararası seviyede, hem de iç hukuk bağlamında hamleler yapılmıştır. Bu çerçevede temel iddiamız erken Cumhuriyet döneminin, inkârcılığın tesis edilmesinde özel bir konuma sahip olduğudur. Kitap boyunca farklı bölümlerde resmi anlatının yeniden üretilme biçimindeki sürekliliklerin inkârda ortaklaşmanın izi sürülüyor. Resmi anlatının temel iddiaları, kabulleri ve yeniden üretilme biçimleri incelenirken, kitap boyunca kurumların ve aktörlerin devlet aklı uyarınca resmi söylemi nasıl ürettiklerine, nasıl dolaşıma soktuklarına ve tartışmanın sınırlarını belirleme çabalarına odaklanılıyor.

Bu kitap metodolojik olarak siyaset bilimiyle tarihsel sosyolojinin kesişim noktasında konumlanıyor. Az bilinen olgularla kuramsal tartışmayı, belirli bir çerçeve içinde bir araya getiriyor. Dönem olarak bu çalışma Mütareke yıllarından 2015’e uzanan geniş bir dönemi ele alıyor. Bu dönemselleştirmeye ilişkin temel gerekçemiz erken Cumhuriyet döneminde tehcir sürecinin artçı etki ve sonuçlarının hâlâ yönetilmekte oluşu ve bu bağlamda devlet için önemli bir gündem maddesi oluşturduğudur. Ele aldığımız uzun dönemde ilişkin olarak resmi kurumların yayınlarını, Meclis tutanaklarını, hükümet programlarını, mevzuat metinlerini, gazete haberlerini, basında çıkmış yorumları ve ilgili resmi ve resmi olmayan aktörlerin perspektiflerini yakalayabileceğimiz farklı türden malzemeyi (demeçler, söyleşiler, konferanslar, kitaplar, anılar) inceledik. Farklı aktörlere ilişkin incelemelerimiz tarih yazımı tartışmalarını da kapsadı. Olguların peşine düşerken, esas olarak tarih disiplini içinde çalışan sosyal bilimcilerin sağladıkları malzemeleri çalışmamızda kullanmakta tereddüt etmedik.

Bu kitabın ana çerçevesinin siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisi ile ilişkisi daha açık gözükmeyle birlikte, tarihsel sosyolojiyle ilişkisi üzerine kimi saptamalar yapmak gerekiyor. Philip Abrams’ın belirttiği üzere, tarihsel sosyoloji tarih çalışmalarına daha fazla “sosyal bağlam” ya da sosyoloji çalışmaları

Türk Seizure of Armenian Property, Continuum, Londra, 2011; Taner Akçam ve Ümit Kurt, *Kannunların Ruhu: Emvâl-i Metrûke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012; Nevzat Onaran, *Osmanlı’da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919): Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-I*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013; Nevzat Onaran, *Cumhuriyet’te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930): Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013.

rına daha fazla “tarihsel bağlam” eklenmesi olarak görülemez.⁶ Abrams için tarihsel sosyolojinin temeli, olayları sonuçları odağında incelemek (*eventuation*) ve bu şekilde yapıların nasıl şekillendiğini (*structuring*) analiz etmektir. Yapıların şekillenme biçimlerini incelemek aynı zamanda kuramsal bir tartışma gerektirir.⁷ Theda Skocpol ise tarihsel sosyolojiyi tanımlarken üç unsuru vurgular. Skocpol’a göre tarihsel sosyoloji zamana ve mekâna somut şekilde yerleşmiş olan toplumsal yapılarla ya da süreçlerle ilgili sorular sorar. İkinci olarak, tarihsel sosyoloji getirdiği nedensellik açıklamalarında zamansal ardışıklığı ciddiye alır. Üçüncü olarak ise, tarihsel sosyoloji önemli eylemlerin ve yapısal bağlamların etkileşimini vurgular.⁸

Bu tarihsel sosyoloji tanımını akılda tutarak, kitabın yanıt aradığı temel soruyu şöyle özetleyebiliriz: Türkiye’de devlet aklının 1915’e ilişkin oluşturduğu resmi anlatının unsurları nelerdir ve bu anlatının şekillenmesinde kurumlar ve aktörler hangi rolleri üstlenmişlerdir? Kitap boyunca bu soruya “Ermeni meselesi” anlatısının inşası çerçevesinde bir yanıt veriyoruz. Temel araştırma sorusunu takiben, kitabın ele aldığı ana sorunsalın üç unsurunu şu şekilde sıralayabiliriz: Birinci unsur, yeni rejimin kuruluşundan itibaren tehcirin sonuçlarıyla kurduğu ilişkinin inkârcılığı gerekli kılmış olmasıdır. Bu ilişkinin sağlanan faydayı da kapsadığını hatırdı tutmak gerekmektedir. Yeni rejimin tehcirin sonuçlarından elde ettiği faydaları düşünürken en az iki noktayı vurgulamak kaçınılmazdır. Birincisi, ulus-devlet projesinin gereksinim duyduğu nüfusun homojenleştirilmesinde tehcirin rolünün önemidir. Emvâl-i Metrûke tasfiyesinden farklı katmanlarda sağlanan yarar, yeni rejimin inşa ettiği sosyo-politik yapıyı açıklayan ikinci unsurdur. Bu yararlar çerçevesinde Talin Suciyan’ın ifadesiyle inkâr habitusu, yani “resmî, kurumsallaşmış, yaygın inkâr mekanizmaları” kurulmuştur.⁹ İkinci unsur inkârcılığın farklı dönemlerde yeniden üretilme biçimleridir. Bu unsur, devlet aklının 1915’e dair bilgiyi kontrol etme çabasını da kapsamaktadır. Üçüncü unsur ise inkârcılığın yeniden üretilmesinde kurumların ve aktörlerin üstlendikleri rollerdir. Kitabın ana meselesini oluşturan *inkârda ortaklaşma*, inkâr habitusunun resmî düzlemde üretilme ve yeniden üretilme biçimlerini ve devlet aygıtının bu yeniden üretim sürecinde farklı niteliklerde aktörlerle girdiği etkileşime işaret ediyor. Başka bir ifadeyle, mezkûr ortaklaşma dev-

6 Philip Abrams, *Historical Sociology*, Cornell University Press, Ithaca, 1994.

7 Philip Abrams, “History, Sociology, Historical Sociology”, *Past and Present*, sayı 87, 1980, s. 3-16.

8 Theda Skocpol, “Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi”, *Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler*, der. Theda Skocpol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 1-24.

9 Talin Suciyan, “Dört nesil: Kurtarılmayan son”, *Toplum ve Bilim*, sayı 132, 2015, s. 132-149. Ayrıca bkz. Talin Suciyan, *The Armenians in Modern Turkey: Post-Genocide Society, Politics and History*, I.B.Tauris, Londra, 2016.

let ve toplumun etkileşim hâlinde, ortak fayda odaklı karar verme süreçlerine ve ortak sorumluluğuna tekabül ediyor. Kitabın bir diğer temel argümanı da sözünü ettiğimiz ortaklaşmanın, Ermeniler hakkında belirli kalıpyargıları ve tarihe ilişkin belirli bir okuma biçimini barındıran “Ermeni meselesi” anlatısının devlet aklı adına konuşan aktörler tarafından inşası ve her dönemde yeniden üretilmesi ile mümkün olduğudur. Başka bir ifadeyle bu çalışma resmi tez ve onun türevi çalışmalarda sıklıkla kullanılan “Ermeni meselesi” kalıbının, nesnel bir betimlemeden çok, inşa edilmiş bir anlatı ve bir zihniyetin adı olarak kabul edilmesini önermektedir.

Bu kitapta anladığımız şekliyle tarihsel sosyolojinin görevi olguların irdelemesi ve analiz edilmesiyle, belirli bir genel resme ulaşmaya olanak tanıyan teorik kavramlar arasında bir diyalog kurmaktır. Kitabın ana teorik atfı noktası ise, büyük ölçüde Michel Foucault’nun tanımını takiben, *devlet aklı* kavramıdır. Başta Charles Tilly’nin savaş mecrasıyla devletin kurulması arasındaki ilişkiye dair vurgusu, Skocpol ve Michael Mann’ın devlet kapasitesi kavramsallaştırmaları olmak üzere, tarihsel sosyoloji literatüründeki devlet tartışmaları da bu çalışmanın ikincil atfı noktalarıdır. Siyaset felsefesi esinli kurucu sözleşme kavramsallaştırmasının (tarihsel) sosyoloji yönelimli yeni formülasyonları da kitabın ana kavramsal çerçevesi bağlamında önemlidir. Bu çalışmanın bir diğer ilham kaynağıysa Marksist devlet kuramı literatüründeki devletin hâkim sınıflar ve toplumla kurduğu ilişkiye dair tartışmalardır. Bu tartışmalardaki özellikle klasik altyapı ve üstyapı şemasını topolojik olarak, yani kolaylıkla ayrıştırılması olası katmanlar şeklinde okumaya yönelik itirazlar ile devletin üretim ilişkileri içinde ve yeniden üretimindeki kurucu rolüne dair argümanlar,¹⁰ kitap boyunca geliştirdiğimiz, ama özellikle erken Cumhuriyet dönemine ilişkin analiz bakımından önemlidir. Yine bu tartışmalardaki devlet ile ekonomi arasında sabit bir sınır olduğu varsayımına yönelik eleştiri de önemle not edilmelidir.

Metodolojiye ilişkin vurgulanması gereken bir diğer nokta aktör merkezli analiz tercihimizdir. Devlet aklına odaklanılan bu kitapta devlet aklı uzun ve kesintisiz bir geleneğin tezahürü,¹¹ ya da sınırları belirsiz bir heyulâ olarak ele alınmamakta, tersine aktör ve kurumların kullandığı bir akıl yürütme biçimi ve eylemlerine yön veren bir tasavvur bütünü olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede devlet aklı belirsiz bir özne olarak devlet üzerinden analiz edilmemekte, devletten önce gelen, devletin kuruluş ve müesses yapısının yeniden üretim aşamalarında rol oynayan aktörler üzerinden siyasi

10 Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, Ankara, 2004, s. 17. Ayrıca bkz. Jürgen Habermas, “*İdeoloji*” *Olarak Teknik ve Bilim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 51.

11 Literatürün genelinde gözlenen bu perspektifin eleştirisi için bkz. Suavi Aydın, “Türkiye’de ‘devlet geleneği’ söylemi”, *Birikim*, sayı 105-106, 1998, s. 63-82.

bağlam gözetilerek incelenmektedir. Başka bir ifadeyle aktör ve kurum merkezli bu analiz, klasik anlamda devlet merkezli değildir. Kitabın farklı bölümleri farklı aktörlerin devlet aklını yeniden üretme ve dillendirme biçimlerini incelemekte, böylelikle aktörleri ve aktörler arasındaki ilişkileri dikkate alan bir perspektif geliştirmektedir. Kitap boyunca geliştirdiğimiz analizin alışılmış devlet merkezli analizlerden farkını vurgularken, devlet aklına ilişkin çözümlememizin devletin ilişkişel doğasını da dikkate aldığımızı vurgulamamız gerekiyor. Devlet aklı adına konuşan aktörler bir boşlukta, etkileşimsiz bir şekilde hamle etmedikleri ölçüde onların neye karşı hamle yaptıklarını da denkleme dâhil etmek gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışma ele aldığı dönem boyunca tespit edilebildiği kadarıyla resmi anlatı dışı sesleri analiz çerçevesine dâhil etmektedir. Ancak inkârda ortaklaşmanın dışında kalan bu sesler dikkate alındığında devlet aklının hamleleri anlaşılabilir. İlişkiselliği temel almak, içerideki kamuoyuyla etkileşimi dikkate almak kadar, uluslararası konjonktürü de analize katmayı da gerektirir.

Kitap boyunca izlenen metodolojinin ana hatlarını serimlerken, devlet ve toplum sınırına ilişkin literatürle, oluşturduğumuz tarihsel sosyolojik perspektif arasındaki ilişkiye de değinmek gerekiyor. Devletin otonomi varsayımı üzerinden değil, “yapısal etkisi” ekseninde incelenmesini öneren Timothy Mitchell’e göre “devlet-toplum sınırını” bütünüyle bir yanılısama olarak görerek devleti hayaletimsi bir öge olarak tanımlamak yanlış olur.¹² Bununla birlikte, Mitchell “devlet-toplum sınırı”na mutlaklık atfetmenin de hatalı olacağını belirterek, devlet ve toplumun birbirleriyle bütünleşmiş bir şekilde iktidar sistemi oluşturduklarının altını çiziyor. Mitchell’in devlet ve toplum sınırının geçişkenliğine ilişkin uyarısı, moderniteye dair siyasal projelerin devlet merkezli değil, devlet-toplum etkileşiminde okunması gerektiğine ilişkin önerilerle¹³ birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’de savaş mecrasında ve hemen akabinde yürütülen resmi hamlelerin de ancak devlet-toplum sınırının geçişkenliği dikkate alınarak anlaşılabilmesi vurgulanmalı.

Bu noktada literatürdeki iki önemli saptamayı da hesaba katmak gerekiyor. Birincisi, Erik J. Zürcher’in *Milli Mücadelede İttihatçılık*’ta belirttiği üzere, 1912-1922 döneminde İttihatçı yeraltı örgütünün, savaş mecrasında ortaya çıkan direnişte ve yeni devletin kurulmasında son derece kilit bir rol oynadığı; 1918-1920 döneminde 30 yerel kongre örgütlemiş olduğu hatırd tutulursa, Cumhuriyet rejiminden önce gelen ve kuruluşun sonra devletin yeniden üretilmesinde rol oynayan aktörler analize dâhil edilerek, “dev-

12 Timothy Mitchell, “Society, Economy and the State Effect”, *State/Culture: State-Formation after the Cultural Turn* içinde, der. George Steinmetz, Cornell University Press, Ithaca, 1999, s. 76-97.

13 Joel Migdal, “Olgu ve Kurgunun Buluşma Zeminini”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde, der. Sibel Bozdoğan - Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 207-215.

let-toplum sınırı”nın geçişkenliğini dikkate almak gerekmektedir.¹⁴ Dahası, Emvâl-i Metrûke meselesine¹⁵ ve Müslümanlaştırılmış Ermenilere dair yakın dönemdeki çalışmalar¹⁶ da, tehcirin ve sonrasında tehcirin etkilerinin yönetilme biçimlerinin sıradan Müslümanların hayatlarına etki ettiğini ve hatırlanarak onlara farklı düzeylerde fayda sağladığını göstermektedir. Bu etki ve fayda “devlet-toplum sınırı”nın mutlak kabul edilmemesi için hatırlanarak tutulması gereken bir diğer nokta. Dolayısıyla bu kitabın ana izleğinin kuruluş aşamasında devlet aklı ile düşünen aktörler ile toplumun diğer kesimleri arasında oluşan ve tehcir sürecini unutturmaya dayanan görüş birliği olduğunu söyleyebiliriz. Kitabın ana argümanı, yeni rejimin inkarcılık ekseninde sağlanan bu ortaklık üzerine inşa edilmiş olduğudur.

İzlediğimiz metodolojinin çerçevesini çizerken, bu kitabın yöntemsel milliyetçilik (*methodological nationalism*) ile olan mesafesini de vurgulamamız gerekiyor. Kitap Türkiye’de devlet aygıtının 1915’e ilişkin hamlelerini ve devlet aklının resmi tarihyazımını bir araştırma konusu olarak ele alıyor. Kitap boyunca analiz edilen resmi söylem ve resmi söylemin türevi niteliğindeki akademik çalışmalar çoğunlukla yöntemsel milliyetçilik olarak tanımlanan sorunlu genel tavrın birer örneğini teşkil ediyor. Literatürde yöntemsel milliyetçilik esas olarak ulus-devleti doğal, gerekli ve kaçınılmaz kabul etmenin yanı sıra ulusal söylemleri, ulusal tarihi ve ulusal bağlılıkları verili kabul etme hatası olarak tanımlanıyor.¹⁷ Yöntemsel milliyetçi sosyal bilimler, ulus-devleti doğal kabul ettiği ölçüde, modern bir ideoloji olarak milliyetçiliğin biçimlendirici aktif rolünü de görmezden geliyor.¹⁸ Bu hata yapıldığında milliyetçilik bağlamı tarihselliğinden kopartılarak zamansızlaştırılıyor. Türkiye’de 1915’e ilişkin resmi tez ve bunun türevi olan akademik çalışmaların yöntemsel milliyetçi oldukları şüphesizdir. Dahası bu çalışmaların büyük

14 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987. İttihatçıların kurdurduğu Milli Müdafaa Cemiyetleri için bkz. Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, The Clarendon Press, Oxford, 1969; yerel kongre iktidarları için bkz. Bülent Tanör, *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları: 1918-1920*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.

15 Bkz. dipnot 5.

16 Ayşe Gül Altınay - Fethiye Çetin, *Torunlar*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009; Lerna Ekmekçioğlu, “Kız kaçırma, kız kurtarma: Birinci Dünya Savaşı sırasında Mütareke yıllarında İstanbul’da Ermenilik ve Müslümanlık”, *Toplum ve Bilim*, sayı 129, 2014, s. 223-256; Lerna Ekmekçioğlu, *Recovering Armenia: the Limits of Belonging in Post-Genocide Turkey*, Stanford University Press, Palo Alto, 2016; Nazan Maksudyan, “Üç kuşak, üç katliam: 1894’ten 1915’e Ermeni çocuklar ve yetimler”, *Toplum ve Bilim*, sayı 132, 2015, s. 33-49.

17 Andreas Wimmer - Nina Glick Schiller, “Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences”, *Global Networks*, cilt 2, sayı 4, 2002, s. 301-334; Ulrick Beck, “Toward a New Critical Theory with a Cosmopolitan Intent”, *Constellations*, cilt 10, sayı 4, 2003, s. 453-468.

18 Daniel Chernilo, “Methodological nationalism and the domestic analogy: classical resources for their critique”, *Cambridge Review of International Affairs*, cilt 23, sayı 1, 2010, s. 87-106.

çoğunluğu aynı zamanda doğrudan milliyetçi tavrı benimser. Milliyetçilik nasıl dünyayı “biz ve onlar” ayrımı üzerinden okuyup iyi özellikleri “biz”le, kötü özellikleri “onlarla” ilişkilendiriyorsa,¹⁹ Türkiye’de 1915’e ilişkin resmi tezi yeniden üreten akademik çalışmalar da benzer bir tavrı benimsemektedir. Milliyetçilik nasıl millet ve vatan uğruna yapılan her şeyin doğruluğuna ve gerekliliğine inanmışsa, Türkiye’de 1915’e ilişkin resmi tezi yeniden üreten akademik çalışmalarda da aynı vurgu gözlenmektedir. 1915 hakkındaki bu milliyetçi çalışmalar yekûnu bir yandan da mahalli (*parochial*) sayılabilecek bir objektivite iddiasına sahiptir.²⁰ Bu çalışma ise 1915’in inkârında ortaklaşılması sürecinin ulus-devletin inşasında ve yeniden üretilmesindeki rolü inceliyor ve bu anlamda yönetsel milliyetçilikten keskin bir biçimde ayrışıyor. Bu kitabı yazarken, ele aldığımız olgulara ilişkin nesnel bilgiler ekseninde analiz iddiasını önemsedik. Bununla birlikte tarihsel sosyolojinin temeli olan nedensellik ilişkisi kurma sürecinin bir yönüyle sosyal bilimlerdeki yorumsamacı gelenekle olan bağını da göz ardı etmedik.

Metodoloji bağlamında vurgulanması gereken son nokta şudur: Uluslararası ilişkiler düzleminin genel anlamıyla iç siyasetten ayrı olduğu düşüncesi uzun yıllar yaygın kabul görmüştür. Bu kabul sadece uluslararası ilişkiler disiplininde realist okulun uluslararası literatürdeki ağırlığından kaynaklanmaz. Bu düşüncenin Türkiye bağlamındaki bir diğer kaynağı Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren rejimin dış politikayı siyaset üstü, “milli bir mesele” olarak konumlandırmış olmasıdır. Bu yaklaşıma göre partilerin iç siyasete ilişkin konularda fikir ayrılıkları olması normaldir, fakat iş dış politikaya gelince, bu düzlem siyaset üstüdür ve dolayısıyla bir milli birlik görüntüsünün sergilenmesi gerekmektedir. Dışişleri Bakanlığı’nın diğer bakanlıklara göre belirgin özerkliği ve ayrıca bir sosyal bilimler disiplini olarak uluslararası ilişkilerin inşa sürecinde iç politikadan özerk bir düzlemi araştırma evreni olarak seçmiş olması, iç politika ile dış politikanın ayrı olduğu ve ayrı olması gerektiği bakışını kuvvetlendirmiştir. Son dönemde ise bu yaklaşım ciddi biçimde sorgulanıyor ve iç politika ve dış politika ayrımı iddiasının geçersizliği vurgulanıyor.²¹ Kitap boyunca bu eleştirel yaklaşım geliştirdiğimiz çerçeveye katkıda bulundu. Devlet aklını fiiliyata döken aktörleri aldıkları kararlar üzerinden analiz ederken uluslararası konjonktürün ve realpolitik kaygıların önemini göz ardı etmemek gerektiğini akılda tuttuk ve çoğu durumda uluslararası dengelerdeki değişimler ile iç siyasi kararlar arasındaki bağların sanılanın ötesinde güçlü olduğunu gördük. Böylelikle, Türkiye’nin dış poli-

19 Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 14.

20 Örneğin, Halil Ersin Avcı, *Ermeni Meselesine Objektif Bakış*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

21 Ali Balcı, “‘Dış Politika’: Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi”, *Uluslararası İlişkiler*, cilt 7, sayı 28, 2011, s. 3-29.

tikasına ilişkin az bilinen olguların inkârcılığın gelişim hattına etkilerini büyük resme dâhil etmemiz mümkün oldu.

Kitap yukarıda ifade ettiğimiz kavramsal referansları açıklayan “Devlet Aklı, Kurucu Sözleşme ve ‘Ermeni Meselesi’ Anlatısı” başlıklı Birinci Bölüm ile açılıyor. “İnkârcılığın Öncesi: Mütareke Dönemi” başlıklı İkinci Bölüm’de ise Mütareke döneminde genel olarak devlet aklı adına konuşan aktörlerin İttihatçılarla hesaplaşması inceleniyor. Bu bölümün odaklarından biri dönemin farklı hükümetlerinin programlarında yer alan “onarım ve adalet” başlığı ve bu hedefin ne ölçüde hayata geçirildiği. Mütareke dönemi basınında 1915’in nasıl değerlendirildiği, aynı dönemde parlamentoda tehcir tartışmaları, tehcir edilenlerin dönüşü ve Emvâl-i Metrûkelerin iadesi konusu, Di-vân-ı Harb-i Örfi yargulamaları ve bu yargulamalara yönelik eleştiriler İkinci Bölüm’ün konularını oluşturuyor.

Mustafa Kemal’in Ankara BMM’yi neden 1915’i fazahat (alçaklık, rezillik, utanılacak iş) ile eşitleyerek açmak zorunda kaldığı sorusu ile başlayan “Yeni Rejim Kurulurken ‘Ermeni Meselesi’: Erken Cumhuriyet Dönemi” başlıklı Üçüncü Bölüm, bu soruya yanıt aradıktan sonra Mustafa Kemal ve Ankara hükümetinin 1915’e dair 1921 sonrasındaki tavırlarının ne ölçüde değiştiğini tartışıyor ve Ankara hükümetlerinin 1921’den sonra İttihatçı politikalara belirli bir dönüş yaptığını iddia ediyor. Devlet kapasitesi bağlamında Emvâl-i Metrûke düzenlemeleri Üçüncü Bölüm’ün etraflıca ele aldığı başlıklardan biri. Yine erken Cumhuriyet döneminde 1915’e ilişkin “yok saymacı” tarih anlatısının ilk örnekleri ve de devletin 1915’i unutturmak için attığı adımlar çeşitli örnekler ekseninde değerlendiriliyor. Kitabın “Sessizlik, İnkâr, Söğük Savaş: 1945-1980” başlıklı Dördüncü Bölüm’ünde ilk önce İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle SSCB ile Türkiye arasında yaşanan gelişmelerin “Ermeni meselesi” anlatısının sürekliliğine etkisi ele alınıyor. Bu bağlamda hem Sovyetler’in toprak talepleri hem de Sovyet Ermenistanı’na göç konusu üzerinde duruluyor. 1915’e dair devletin izlediği suskunluk politikasını mümkün kılan şartların tartışıldığı satırları takiben Türkiye’de resmi tezin önemli referanslarından biri olan Esat Uras’ın *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* adlı kitabının resmi anlatının formüle edilmesindeki yeri ve temel argümanları serimleniyor. Tehcirin 50. yıldönümünde Ermeni diasporasının organize ettiği anmaların ve protestoların Türkiye’de nasıl yankılandığı parlamentodaki ve basındaki tartışmalar dikkate alınarak yine bu bölümde aktarılıyor. Anti-komünizm propagandasının temel unsurlarından biri olan ve Kıbrıs vesilesiyle gündemden düşmeyen “mazlum Türkler” temasının ve kolektif mazlumluk mitinin, 1915’e dair hamleleri tahkim etmek için nasıl kullanıldığına da bu bölümde odaklanılıyor. Bu tespit bize 1980 sonrasında devlet aklının resmi anlatıyı popülerleştirirken başvurduğu motifler hakkında

da ipuçları sunuyor. ASALA eylemlerinin başlamasıyla Türkiye’de 1915’in ele alınması arasındaki ilişki bu bölümün bir diğer konusunu oluşturuyor. “İnkârcılığı Sistemize Etmek: 1980-2000” başlıklı Beşinci Bölüm’de 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında 1915’in tanınmasına ilişkin Ermeni taleplerine karşı geliştirilen merkezi stratejiler ele alınıyor. Bu bölümün iddiası devlet kurumları arasındaki ilişkinin 1915’e dair resmi anlatının savunulması ve yaygınlaştırılması özelinde yeniden tesis edildiğidir. MGK’nın koordinasyonu ve Dışişleri Bakanlığı’nın mihmandarlığında yeni boyutlar kazanan süreçte, Milli Eğitim Bakanlığı’ndan Yüksek Öğretim Kurulu’na kadar bir dizi kuruma yeni roller ve faaliyet alanları tanımlanmıştır. Bu bölümde sözü edilen rol ve faaliyetler detaylı bir biçimde analiz ediliyor.

“Çoğalan Aktörler, Çeşitlenen Stratejiler: 2000 Sonrası” Altıncı Bölüm ise yeni konjonktürde 1915 tartışmaları bağlamında inkârcılığın sürekliliğine ve değişen iklime dair bir panorama sunuyor. Bu bölüm Türkiye’de resmi anlatıya meydan okuyan perspektifin ve araştırmaların ortaya çıkmasının ve uluslararası bağlamda 1915’in daha geniş bir çerçevede konuşulur olmasının çok boyutlu etkilerine dikkat çekerek; merceği resmi söylemin çeşitlenen kompozisyonuna ve kimi zaman devlet aklının klasik hamlelerini aşan yeni biçimlerine doğrultuyor.